

<https://doi.org/10.15407/ukrmova2021.03.003>

УДК 811.161.2'

К.Г. ГОРОДЕНЬКА, доктор філологічних наук, професор,
завідувач відділу граматики та наукової термінології,
Інститут української мови НАН України
вул. М. Грушевського, 4, м. Київ, 01001
E-mail: ukr.grammar@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2638-903>

ЗДОБУТКИ АКАДЕМІЧНОЇ ГРАМАТИЧНОЇ ШКОЛИ *

Схарактеризовано¹ розвиток граматичної теорії в Інституті української мови за 30 років. Узагальнено здобутки від застосування функційного (семантико-граматичного) підходу, який розробив І.Р. Вихованець, до поділу одиниць на частиномовні і нечастинимовні класи та до виокремлення морфологічних категорій повнозначних частин мови, що посприяло сформуванню теоретичного підґрунтя функційно-категорійної морфології. Визначено напрацювання формально-граматичного, семантичного, функційного, категорійного, дериваційного та когнітивного синтаксису, що засвідчують багатоаспектний розвиток синтаксичної теорії. З'ясовано основні досягнення в розвитку українського словотвору на засадах семантичного і категорійного синтаксису та форманто- і основоцентричної дериватології. Проаналізовано проблематику виконаних праць із прикладної граматики, зумовлену процесами глобалізації та демократизації українського суспільства, а також потребами сучасної української мовної практики.

Ключові слова: функційна грамика, функційна морфологія, функційний синтаксис, категорійна грамика, категорійний синтаксис, категорійний словотвір, частиномовна класифікація, морфологічні категорії.

Грамаіичний напрям — один з основних дослідницьких напрямів в академічній лінгвоукраїністиці. Він охопив широку проблематику теоретичних досліджень із трьох підсистем граматики — морфології, синтаксису та словотвору — і створені на їхній основі праці прикладного (застосовного) характеру, спрямовані на збереження та дотримання грамаіичного стандарту в сучасній українській мовній практиці.

¹ Статті, позначені *, присвячено 30-річчю Інституту української мови НАН України.

Проблематика та здобутки досліджень із функційно-категорійної морфології

Основну увагу граматичної думки впродовж трьох десятиріч було зосереджено на випрацюванні теоретичних засад функційної граматики української мови, ґрунтованої на принципі від «значення, функції до форми», що вможливило розмежувати функційну морфологію і функційний синтаксис, а згодом і засад функційно-категорійної граматики, у межах якої вмотивовано розмежування категорійної морфології, категорійного синтаксису та категорійного словотвору [11: 177—181]. Ці багатовекторні наукові пошуки оперті на новаторські ідеї теоретика-граматиста, члена-кореспондента, доктора філологічних наук, професора Івана Романовича Вихованця. Характерно, що їх розвивали та поглиблювали не тільки граматики Інституту української мови НАН України, а й усі їхні аспіранти та докторанти, унаслідок чого сформувалася школа функційно-категорійної граматики І.Р. Вихованця. Саме тому у пропонованій підсумковій статті схарактеризовано колективний науковий доробок представників цієї школи, оскільки він щонайповніше відбиває всі аспекти виконаних досліджень із морфології, синтаксису та словотвору.

Найвагомішим є внесок академічної граматичної науки в розвиток теоретичної морфології на нових семантико-граматичних засадах, що засвідчують насамперед дві етапні праці: монографія «Теоретична морфологія української мови» (І. Вихованець, К. Городенська, 2004) [15], яку відзначено 2005 року премією імені О.О. Потебні, та «Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія» (І.Р. Вихованець, К.Г. Городенська, А.П. Загнітко, С.О. Соколова, 2017) [16], що стала найповнішим, найґрунтовнішим описом морфологічної системи та структури української літературної мови початку ХХІ ст. Вони зафіксували радикальні зміни в теорії частин мови та морфологічних категорій, спрямовані на створення несуперечливої теорії і класифікації частин мови. У цих працях використано гетерогенну класифікацію частин мови, переваги якої обґрунтував І.Р. Вихованець у своїх попередніх теоретичних дослідженнях: «Прийменникова система української мови» (1980) [6] та «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» (1988) [8]. Цю класифікацію оперто на *семантичний* критерій, витлумачений у трьох вимірах: 1) у площині найменування, позначення певних об'єктів навколишнього світу; 2) у плані лексичного значення слова; 3) в аспекті категорійного значення частини мови; *синтаксичний* у двоярусній інтерпретації, що передбачає виділення компонентів на основі синтаксичних зв'язків і компонентів із семантико-синтаксичними ознаками, що спираються на синтаксичні зв'язки; *морфологічний*, що охоплює всю сукупність граматичних категорій і парадигм, а також *логічний* і *словотвірний* як допоміжні [8: 13—14; 15: 14—15]. За наявності у словах цих різнорідних ознак виокремлено чотирикомпонентну систему частин мови з її внутрішньою ієрархією: іменник і дієслово визнані центральними частинами мови щодо прикмет-

ника і прислівника, а прикметник і прислівник — периферійними, причому прислівникові відведено найпериферійніше місце через його морфологічну безкатегорійність та відсутність лексичного значення, оскільки він є синтагматичним класом слів, який виражає ознаку щодо інших класів ознакових слів, тобто ознаку ознаки [15: 15—17].

У цій частиномовній класифікації на тлі традиційної вирізняється дієслово. За виявом семантичної, морфологічної та синтаксичної ознак, серед яких синтаксичній відведено роль визначальної, виділено чотири дієслівні утворення, що становлять зміст поняття «дієслівна лексема». Типовими дієслівними лексемами визнано дієвідмінювані форми, тому що вони в повному наборі виявляють ці ознаки дієслова. До них прилягають інфінітив, предикативні форми на *-но*, *-то* та аналітичні форми дієприкметника зі своїми особливостями вияву семантико-граматичних ознак дієслова [15: 220—223]. Синтетичні форми дієприкметників і дієприслівник виведено зі складу дієслова, бо в них знівельовані визначальні дієслівні морфологічні категорії і вони перебувають за межами його синтаксичного вживання [8: 176—180; 207—211; 15: 223].

За набором синтаксичних, семантичних та морфологічних ознак І.Р. Вихованець спочатку не надав окремого частиномовного статусу числівникові та займенникові. Підставою для заперечення числівника послуговували насамперед подібність кількісних числівників до флексійних показників категорії числа іменників, а так званих порядкових числівників — до прикметників, а також синтаксичні та морфологічні ознаки, зокрема вживання кількісного числівника з іменником у позиції підмета як нерозкладного компонента речення та обмеженість морфологічних ознак у числівника [8: 30—34]. Проте в «Теоретичній морфології української мови» та «Граматиці сучасної української літературної мови. Морфології» І.Р. Вихованець виокремив числівник за семантичною домінантою — значенням кількості та обґрунтував його частиномовну морфологічну периферію, оскільки цей клас слів називає означену чи неозначену кількість предметів та абстрактне число і виражає це категорійне значення кількості в морфологічній категорії відмінка за обмеженого функціонування категорій роду і числа [15: 152; 16: 318—324]. Займенники за синтаксичними, семантичними та морфологічними ознаками, на його думку, дублюють цілком або частково іменники, прикметники, числівники та прислівники, на підставі чого у складі займенникових слів, виокремлених у самостійний розділ «Теоретичної морфології української мови», були розмежовані займенникові іменники, займенникові прикметники, займенникові числівники та займенникові прислівники [15: 187—216], тоді як у «Граматиці сучасної української літературної мови. Морфології» їх виділено в окремі підкласи відповідно іменника [16: 225—245], прикметника [16: 297—306], числівника [16: 361—363] та прислівника [16: 497—504].

Застосування зазначених критеріїв до класифікації слів зумовило надання прийменникам, сполучникам та часткам статусу нечастиномовних службових слів — аналітичних синтаксичних морфем, оскільки вони

не мають жодної ознаки з комплексу диференційних різнорідних ознак, а слугують лише виразниками релятивної семантики, виявляючи водночас свою специфіку в межах окремих типів слів-морфем.

На противагу традиційному трактуванню в частиномовній класифікації І.Р. Вихованця запропоновано концепцію реченневої природи вигуків, у якій їх співвіднесено з логічною основою речення — судженням, але не безпосередньо, а опосередковано, бо вони є лише його емоційними відповідниками, тобто вигуки як реченневі утворення передають тільки емоції та почуття мовця, що стосуються ситуацій позамовного світу, але безпосередньо не відображають такі ситуації [8: 36—40; 15: 22—25]. У цій концепції обґрунтовано також реченневу природу і звуконаслідувальних слів, які на відміну від вигуків-речень безпосередньо позначають позамовні ситуації [15: 386—388].

Створена класифікація частиномовних і нечастиномовних (слів-морфем та слів-речень) одиниць не має аналогів ні в українському традиційному мовознавстві, ні у славистиці.

На теоретичних засадах сполучника як окремого типу аналітичних синтаксичних морфем постало окреме цілісне монографічне дослідження «Сполучники української мови» (2010) К.Г. Городенської [34], у якому обґрунтовано слівно-морфемний статус сполучників, визначено їхні формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції, запропоновано уточнену диференціацію сполучників, що вможливило виокремити семантичні групи сполучників сурядности, підрядности, сурядности-підрядности та підрядности-сурядности, простежено нові явища у функційно-стильовому використанні сполучників різних семантичних груп, з'ясовано співвідношення синтетизму та аналітизму в їхньому складі.

Ідею про нечастиномовний статус займенників та розподіл їх між чотирма частинами мови — іменниками, прикметниками, числівниками та прислівниками — покладено в основу першого цілісного дослідження «Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови» (1997) докторанта відділу В.М. Ожогана [64]. Він з'ясував особливості семантичної ідентифікації займенникових слів з іменниками, прикметниками та прислівниками за трьома вимірами семантики гетерогенної класифікації, відзначив, зокрема, що оскільки займенникові слова не мають лексичного значення (вони не називають ніяких об'єктів позамовного світу), то їх не можна ідентифікувати з власне-іменниками (назвами предметів), виокремив слабкі місця ототожнення займенникових слів з іменниками і за такою їхньою специфічною ознакою, як дійснична функція, адже вона властива обмеженій кількості займенникових слів щодо всього корпусу займенників, і за виявами лексичних значень іменника, прикметника та прислівника, які опосередковано представляє займенник, указуючи на відповідний іменник, прикметник та прислівник, тому ці значення можна встановити лише в тексті, а не в мові. Це послугувало підставою кваліфікувати займенникові іменники як «узагальнено-вказівний розряд іменників предметности взагалі, який лише у сфері

мовлення наповнюється конкретним змістом, використовуючись для опосередкованого позначення предметів конкретної ситуації або попереднього контексту» [64: 5]. У праці В.М. Ожогана констатовано, що, подібно до займенникових іменників, виявляють співвіднесеність свого категорійного значення ознаковості займенникові прикметники до категорійного значення ознаковості власне-атрибутивів, які безпосередньо називають ознаку предмета, та атрибутів, що позначають її опосередковано [64: 6]. Спостережено також, що за морфологічними ознаками займенникові слова тотожні іменникам, прикметникам та прислівникам або повністю, або вони дублюють морфологічні категорії цих частин мови з певними модифікаціями, а за синтаксичними займенникові слова корелюють із власне-субстантивами, виконуючи їхні формально-синтаксичні функції головних і другорядних членів речення та семантико-синтаксичні функції. Зауважено, що репертуар вторинних синтаксичних функцій у займенникових слів вужчий, ніж у відповідних іменників, прикметників та прислівників, і про те, що в тексті виявляємо і їхні специфічні функційно-синтаксичні особливості, зокрема їм властива здатність поєднувати елементи тексту у складніші синтаксичні одиниці — переводити речення у присубстантивну формально-синтаксичну або у прислівникову формально-синтаксичну позицію [64: 177—178].

На основі нової концепції міжчастиномовних переходів, у якій виокремлено три етапи — синтаксичний (функційний), морфологічний та семантичний, на противагу узвичаєній двоетапній концепції, — постала транспозиційна граматики, яку репрезентує фундаментальне дослідження «Транспозиційна граматики українського дієслова» (2015) докторантки відділу І.А. Мельник [62], у якій уперше застосовано авторську типологію чотирьох різновидів дієслівних транспозицій, визначено їхню ієрархію, схарактеризовано спеціалізовані та неспеціалізовані аналітичні складники дієслівних транспозитів, встановлено ступені продуктивності дієслівних словотворчих афіксів та з'ясовано специфіку використання всіх типів дієслівних транспозитів у формально-синтаксичній і семантико-синтаксичній структурі простих елементарних та ускладнених речень. Одній із проблем транспозиційної граматики, пов'язаній з адвербіалізацією відмінкових та прийменниково-відмінкових форм, присвячено також працю «Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові» (2010) А.Ю. Габай [17].

Новаторський підхід до граматичного аналізу засобів апеляції як одного з фрагментів граматичної структури мови зреалізовано в монографії «Граматики апеляції в українській мові» (2002) докторанта відділу М.С. Скаба [67], що заповнила малодосліджену, зокрема й через ідеологічні причини, лаку категорії вокатива.

Чільне місце у граматичних студіях Інституту української мови посіла також проблема застосування семантико-граматичного підходу до витлумачення статусу та класифікації морфологічних категорій, оскільки вони тісно пов'язані і з морфологічними одиницями-конструкціями —

морфологічними словами (частинами мови), і з морфемами як мінімальними морфологічними одиницями, переважно закінченнями, що виражають їхні граматичні значення.

Характерною ознакою розвитку теорії морфологічних категорій є намагання українських дослідників переглянути й удосконалити традиційні кваліфікації та класифікації морфологічних категорій, якнайточніше витлумачити їхню сутність на засадах функційного підходу, передусім залежно від значення та засобів його експлікації, напрямку їх аналізу, а також від інших чинників. Цей підхід ґрунтований на витлумаченні граматичної категорії як узагальненого граматичного значення, розчленованого на ряд граем (традиційно — сукупність протиставлених одне одному однорідних граматичних значень) і вираженого системою спеціалізованих граматичних форм (аналіз від функції до форми), або як системи граматичних форм, що виражають узагальнене граматичне значення, і сукупність його граем з однорідним значенням (аналіз від форми до значення) [15: 30; 16: 48].

Застосування семантико-граматичного критерію до кваліфікації морфологічних категорій та врахування ранговості морфологічних показників дало підстави виділити морфологічні категорії першого, найвищого рангу, або *власне-морфологічні*, які становлять найабстрактніші угруповання, що об'єднують одиниці, які вирізняються концентрованою сукупністю засобів вираження змісту, і категорії другого рангу — *морфолого-словотвірні*, що характеризуються більшою конкретністю порівняно з першими, позбавлені притаманних першим категоріям регулярних засобів вираження [15: 31; 16: 52]. Специфіка категорій другого рангу полягає в тому, що їхній функційний вияв відбувається на перетині кількох підсистем граматики, вони модельовані різноранговими засобами вираження, пов'язаними між собою спільним узагальненим змістом певної ознаки. Саме ці кваліфікаційні ознаки послугували підставою надання категоріям другого рангу статусу міжрівневих [12: 14]. Серед них розмежовано ті, що стосуються двох мовних ярусів, зокрема морфологічного та синтаксичного, на основі чого їх витлумачено як морфолого-синтаксичні, і ті, що мають стосуюнок до трьох мовних рівнів — словотвору, морфології та синтаксису, що вможливило їх кваліфікацію як морфолого-синтаксико-словотвірних [15: 31]. Першим цілісним дослідженням категорій другого рангу є праця «Структура міжрівневих категорій сучасної української мови» (2012) докторантки відділу Н.М. Костусяк [55], у якій схарактеризовано категорії відмінка, валентності та надкатегорії модальності як інтегральних мовних величин, пов'язаних із кількома граматичними сферами, та з'ясовано їхню специфіку.

На зазначених нових концептуальних засадах в українському теоретичному мовознавстві вперше істотно уточнено статус традиційно виокремлюваних морфологічних категорій дієслова, іменника, прикметника та прислівника.

Зокрема, морфологічні категорії дієслова диференційовано за ознакою семантичної мотивованості, яку вони виявляють неоднаково, та зв'язку

з іншими підсистемами граматичної системи української літературної мови. Як семантично мотивовані, що у своїх внутрішніх межах орієнтовані на безпосереднє відображення позамовної дійсності, виокремлено **власне-дієслівні** категорії часу, способу та виду. Водночас констатовано їхню нерівноправність: час і спосіб — центральні власне-дієслівні категорії, вид щодо них є периферійнішою категорією, що зумовлено його можливістю транспонуватися в такі частини мови, як прикметник, прислівник та іменник, а також тим, що він відіграє менш помітну роль у конструюванні семантико-синтаксичної та формально-синтаксичної структури речення [8: 102]. До того ж категорія виду функційно неоднорідна, бо є дієслівною морфологічною категорією словозмінно-словотвірного типу, словозмінна сутність якої зафіксована в імперфективних видових протиставленнях, а словотвірна — переважно в перфективних видових протиставленнях. Дієслівні морфологічні категорії, що не мають семантичної мотивації та зумовлені зв'язками й відношеннями з іменниками, передусім з іменником, ужитим у позиції підмета, з яким дієслово в позиції присудка формує предикативне ядро речення, названо **невласне-дієслівними**, серед яких категорії особи, числа та роду. Вони не є суто дієслівними, бо транспоновані в дієслово від іменника, тобто мають похідний характер. Незважаючи на це їхні значення відображені в морфологічній структурі дієслова за допомогою своїх граматичних показників. Їх також ранжовано в теоретичній граматиці: категорії особи і числа — основні невідносні дієслівні категорії, бо вони тісно пов'язані з власне-дієслівними категоріями часу та способу; категорія роду щодо них є периферійною невідносною дієслівною категорією, що зумовлено периферійністю вихідної для неї категорії роду іменника [15: 223—224; 16: 375—376, 407].

Категорії перехідності / неперехідності та стану дієслова, традиційно зараховувані до граматичних, у нових описах морфологічної системи віднесено до міжрівневих — морфолого-словотвірних-синтаксичних [15: 242—250; 16: 442—450]. Підставами для надання категорії перехідності / неперехідності цього статусу послужувало те, що дієслово є морфологічним словом, семантика якого визначає здатність / нездатність дії поширюватися / не поширюватися на конкретний предмет або істоту, ужиті у валентно зумовленій дієсловом об'єктній позиції, а також наявність словотворчих маркерів (словотворчих суфіксів, постфікса **-ся**) перехідності / неперехідності [15: 250; 16: 445]. Категорію стану, яку в традиційній граматиці кваліфікували як граматичну категорію, властиву перехідним дієсловом [69: 399], у нових описах морфології української мови також трактовано як морфолого-словотвірних-синтаксичну, оскільки дієслово є морфологічною одиницею; зі словотвором (його модифікаційно-транспозиційним різновидом) її пов'язує творення пасивного значення дієслова, бо воно віддзеркалює семантичне перетворення предиката дії на предикат результативного стану, що є наслідком виконання дії, причому особові форми вихідного дієслова звичайно перетворюються на дієприкметникові форми пасивного стану; трансформація речень із дієсловами

активного стану в речення з аналітичними (віддієприкметниковими) дієсловами пасивного стану «виходить за межі морфології й зосереджується в словотвірній системі мови та синтаксисі» [31: 10—16; 15: 243; 16: 445—446]. Саме тому з парадигми конструкцій пасивного стану вилучено ті з них, що мають дієслова недоконаного виду з постфіксом *-ся*, який традиційно вважали типовим засобом творення пасивних форм до перехідних дієслів недоконаного виду.

Зазнало змін потрактування суті категорії способу дієслова, яку традиційно ґрунтували і багато хто з дослідників тепер ґрунтує на опозиції реальність / ірреальність дії [69: 385] та кваліфікували і досі кваліфікує переважно як тричленну, що об'єднує грамеми дійсного, умовного та наказового способу, або як п'ятичленну, у складі якої виділяють форми дійсного, наказового, умовного, спонукального і бажального способу [69: 387]. За такого підходу, на думку І.Р. Вихованця, категорія часу мала подвійне граматичне становище: була самостійною категорією, що членується на грамеми теперішнього, минулого та майбутнього часу, і водночас сама входила на правах підпорядкованої одиниці (грамеми) в категорію способу. Це спонукало надати категоріям часу і способу автономного семантико-граматичного статусу і розташувати першу в площині об'єктивних (реальних) відношень, виражених формами теперішнього та минулого часу, а другу — у площині суб'єктивних (ірреальних) відношень, експлікованих грамемами умовного і наказового способу, а з'єднувальною ланкою категорій часу і способу визнати грамеми майбутнього часу, у якій поєднані значення реальності (з погляду мовця дія реальна) та ірреальності (поза сферою мовця дія нереальна) [8: 95]. Категорію способу дієслова в нових описах морфологічної системи української мови оперто на опозицію «гіпотетичність дії, процесу, стану — бажаність дії, процесу, стану» [15: 257; 16: 385]. На основі першого значення в них виокремлено умовний спосіб, а на основі другого — наказовий спосіб, що посприяло формуванню двочленної (двокомпонентної) категорії способу дієслова [8: 95—99], або відповідно умовний і наказовий, спонукальний та бажальний способи, унаслідок чого постала чотирикомпонентна категорія способу дієслова в українській мові [15: 256—262; 16: 385—392].

Теорію морфологічних категорій іменника за нового функційно-категорійного підходу І.Р. Вихованець вибудував насамперед на співвідношенні загального і конкретного, тобто на співвідношенні загального морфологічного значення і підпорядкованого йому окремого морфологічного значення, або значення грамеми [15: 53; 16: 80—81]. Він виділив в іменникові чотири морфологічних категорії — роду, числа, відмінка й істот / неістот — та визнав їх багатоозначковими одиницями. Зокрема, за ознакою корелятивності / некорелятивності розмежував послідовно корелятивну категорію відмінка, представлену співвідношеннями форм того самого слова, непослідовно корелятивну категорію числа, реалізовану співвідношеннями того самого слова, але водночас репрезентовану протиставленими одна одній формами різних слів, і некорелятивні кате-

горії роду та істот / неістот, завжди реалізовані формами різних слів. До цих морфологічних категорій додав частково виявлену у власне-іменниках категорію особи, що має повний вияв у займенникових іменниках, та властиву лише предикатним іменникам категорію валентности, транспоновану від вихідних предикатних слів — дієслів та предикативних прикметників, але без їхнього суб'єктного компонента.

Застосування найпоказовішого для функційно-категорійних досліджень аналізу відмінкових проблем від значення до форми дало підстави по-новому витлумачити статус категорії відмінка іменника, а саме як морфолого-синтаксичної, тобто міжрівневої, категорії [15: 54—61; 16: 82—90]. Морфологічна сутність цієї категорії полягає в її послідовно словозмінному характері, оформлюваності за принципом морфологічної парадигми та наявності кінцевого словозмінного афікса (флексії) як спеціалізованого засобу вираження відмінкових грамем. Складніший вияв має зв'язок категорії відмінка іменника із синтаксичною (формально-синтаксичною і семантико-синтаксичною) структурою мови. Відмінкову семантику, що є найважливішим компонентом структури відмінка як граматичної категорії і як грамеми, визнано суто синтаксичними феноменами, реалізація семантико-синтаксичного потенціалу яких зумовлена зовнішніми чинниками — семантикою предиката, його семантико-синтаксичною валентністю [15: 54; 16: 82]. Орієнтація на відмінкову семантику зумовила аналіз грамем категорії відмінка як компонентів семантико-синтаксичної структури речення — суб'єкта, об'єкта, адресата, локатива (значення місцеперебування, вихідного й кінцевого пунктів руху, шляху руху) та інструменталія (знаряддя чи засобу дії), що вможливило виокремити п'ять грамем семантичної категорії відмінка — суб'єкт, об'єкт, адресат, локатив та інструменталь [7: 40]. Причому кожен відмінок як грамема, за визначенням І.Р. Вихованця, «охоплює низку семантико-синтаксичних функцій, одна з яких засвідчує його спеціалізацію у відмінковій системі, інші позначають транспозиційні зв'язки з іншими грамемами і перебувають на різній віддалі від спеціалізованої функції» [16: 83—84]. Стосунок категорії відмінка до формально-синтаксичної структури мови зумовлений тим, що «у сфері функціонування відмінків їхня форма спеціалізована на вираженні відповідної семантико-синтаксичної і формально-синтаксичної функції» [16: 84]. Крім цього, вона бере участь у внутрішньовідмінковій (грамемній) транспозиції, коли перехід відмінкової форми від однієї до іншої семантико-синтаксичної функції відбувається в межах іменникового значення предметности, і у транспозиції зовнішній, частиномовній, коли перехід реалізований поза власне-іменниковим уживанням [там само].

Склад морфологічних категорій іменника І.Р. Вихованець розширив за рахунок класифікаційної морфологічної категорії істот / неістот, що визначає належність предмета до розряду істот — назв осіб і тварин або до розряду неістот — назв конкретних предметів, рослин, абстрактних понять тощо [15: 97; 16: 187]. Вона двограмемна, типовим розрізнявальним

засобом цих граем слугує формально-морфологічна диференціація знахідного відмінка, валентно поєданого з дієсловом, а також синтаксичні засоби — форми знахідного відмінка однини чоловічого роду в іменниках другої відміни і форми знахідного відмінка множини узгоджуваних слів — прикметників та інших слів, відмінюваних за прикметниковим зразком [16: 188].

Категорію особи іменника в концепції І.Р. Вихованця пов'язано насамперед з особовими займенниковими іменниками, на основі яких розмежовано граєми першої, другої та третьої особи, і обмежено — з власне-іменниками, де вона характеризує стосунок суб'єкта до дії, процесу або стану з погляду мовця і передавана граємами другої особи, що визначає адресата мовлення (співрозмовника, слухача), і граємами третьої особи з функцією об'єкта повідомлення, що не є ні мовцем, ні співрозмовником, бо не бере участі в комунікативному акті [15: 98; 16: 189—190].

Для прикметника визначено три, певною мірою спільні з іменником морфологічні категорії — відмінок, число та рід. На противагу іменникові вони мають залежний характер. Категорії відмінка прикметника надано визначального статусу, що зумовлено її визначальним характером для іменника. Іменниковий відмінок щодо прикметника кваліфіковано як зумовлювальну категорію, оскільки прикметник своїми відмінковими формами цілком підпорядкований іменникові, узгоджений із його формами [15: 129—130; 16: 268—269]. Синтаксично залежну від кличного відмінка іменника граєму у функції означення, на противагу традиційній прикметниковій парадигмі, уведено як сьомий компонент до відмінкової парадигми однини і множини прикметника з відповідною сукупністю флексій [15: 133; 16: 273]. Прикметникову морфологічну категорію числа, що так само зумовлена морфологічною категорією числа базового іменника, відмежовано від неї через її абсолютно словозмінний характер, оскільки внаслідок транспозиції з іменникової сфери у сферу прикметника категорія числа зазнає морфологічної трансформації — нівеляції класифікаційної периферії вихідної іменникової категорії числа [15: 131; 16: 270]. Транспозиційний перехід спричинив перетворення суто класифікаційної категорії роду іменника, у якій поєднаний семантико-граматичний і формально-граматичний зміст, на абсолютно словозмінну категорію роду прикметника [16: 270—271].

Істотних змін зазнав традиційний словозмінний статус категорії ступенів порівняння прикметників і прислівників. Його спростували українські мовознавці на підставі двох основних ознак — синтаксичної (формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної) і словотвірної. Першою спробою дослідити цю категорію на нових засадах є праця «Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників» (2002) аспірантки відділу граматики Н.М. Костусяк [54]. У її новій концепції відзначено, що в якісних прикметниках та означальних прислівниках категорія ступенів порівняння має досить складну граматичну природу, бо вона ґрунтована на синтаксичних, морфологічних та словотвірних характеристи-

ках прикметника і прислівника. Зв'язок ступеневих прикметникових і прислівникових утворень із синтаксисом полягає в тому, що для них первинною є синтаксична сфера дієслова, бо вони виконують предикативну формально-синтаксичну функцію, що є центральною в семантично простому елементарному реченні, де вони набувають дієслівних морфологічних характеристик. Крім цього, для них характерне збільшення, порівняно з вихідним прикметником чи прислівником, аргументних позицій, зумовлених семантико-синтаксичною валентністю прикметникового чи прислівникового предиката якості-відношення [12: 17; 15: 139—142; 16: 283—287]. Суть дериваційних змін у прикметникових і прислівникових компаративах і суперлативах відбивають модифікаційні зрушення, пов'язані із частковою зміною якісної ознаки вихідних прикметників і прислівників у бік її інтенсивності чи послаблення, що виражають відповідні словотворчі засоби — суфікси *-ш-*, *-иш-*, префікс *най-* та аналітичні компоненти *більш / менш, найбільш / найменш*. Саме ця семантична відмінність модифікаційного характеру, виражена словотворчими засобами, засвідчує лексичну нетотожність вихідних прикметників та прислівників із прикметниками та прислівниками вищого і найвищого ступенів порівняння, які у традиційній граматиці вважали формами слова, а не окремими словами. Зв'язок із словотвором доповнює також нерегулярність утворення прикметникових і прислівникових компаративів та суперлативів, що не властиво творенню форм слова.

На основі цього комплексу ознак категорію ступенів порівняння прикметників і прислівників української мови витлумачено як міжрівневу граматичну категорію, спочатку як словотвірну-синтаксичну [8: 173—176; 12: 17—18], а згодом — як морфолого-синтаксико-словотвірну категорію [15: 142; 16: 286—287], а прикметники та прислівники вищого і найвищого ступенів порівняння і їхні вихідні прикметники та прислівники — різними словами [13: 140, 309; 16: 285, 544]. Їй відведено проміжне місце між власне-морфологічними і синтаксичними категоріями та визнано її безпосередній стосунок до словотвірного рівня мови.

Наукові пошуки в теоретичній морфології тривають. Як і раніше, автори прагнуть щонайточніше і несуперечливо витлумачити статус морфологічних одиниць та їхніх категорій, на засадах науковості оцінити зміни у граматичному стандарті.

Багатоаспектність проблематики синтаксичних досліджень

Вагомими є здобутки граматичного напрямку і в розвитку синтаксичної теорії. Діапазон проблематики синтаксичних досліджень досить широкий і багатоаспектний. Він охопив проблеми формально-граматичного, семантичного, функційного, категорійного, дериваційного та когнітивного синтаксису.

Серед напрацювань із формально-граматичного синтаксису — передусім перегляд традиційного поділу синтаксичних зв'язків та виокремлених на їхній основі членів речення. Обґрунтовано виділення предикативного

зв'язку у формі взаємозалежної координації між підметом і присудком замість традиційного підрядного зв'язку у формі узгодження, підрядного детермінантного зв'язку, яким поєднані детермінантні другорядні члени з предикативним центром речення, підрядного опосередкованого зв'язку, підрядного прислівного валентно зумовленого і підрядного прислівного валентно не зумовленого зв'язку, підрядного прислівно-кореляційного зв'язку, яким поєднана підрядна частина із співвідносним займенниковим словом у головній частині складнопідрядних речень займенниково-співвідносного типу несиметричної і симетричної структури та ін. Запропоновано нову класифікацію двоскладних і односкладних речень, ґрунтовану на морфологічному вираженні їхнього предикативного члена, уведено поняття нульового підмета, що спричинило розширення парадигми двоскладних речень. Створено послідовнішу, порівняно з попередніми, класифікацію складносурядних сполучникових і безсполучникових речень, структурно-семантичну класифікацію складнопідрядних речень. Уведено поняття семантично елементарного і семантично неелементарного простого речення, елементарного і неелементарного складного речення, які використано для аналізу цих типів речень, унесено також інші зміни.

Підсумком багаторічних пошуків із теорії складного речення стала монографія «Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові» (2012) докторантки відділу Р.О. Христіанінової [72], що є першим комплексним дослідженням структури цих речень — їхньої формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної організації. У ній представлено нову типологію складнопідрядних речень, у якій виокремлено формально-синтаксичні типи (складнопідрядні речення типової формальної структури, катафоричні, приєднувальні) та семантико-синтаксичні типи й різновиди.

Семантичний синтаксис — нова галузь синтаксичної науки, теоретичні засади якого вперше в лінгвоукраїністиці випрацював І.Р. Вихованець [14: 25—66]. На цих засадах були розгорнуті дослідження співробітників відділу, аспірантів та докторантів, що дало змогу з'ясувати критерії виокремлення семантичних типів предикатів, послугувало розвиткові їх семантичної класифікації: від двох (предикатів дії і предикатів стану) до шести (предикатів дії, предикатів стану, предикатів процесу, предикатів якості, предикатів кількості, предикатів локативного стану) і, урешті-решт, до п'яти семантичних типів предикатів (предикатів дії, предикатів стану, предикатів процесу, предикатів якості, предикатів кількості). Створено цілісні описи семантики та валентності дієслівних предикатів (праця Т.Є. Масицької «Грамаітична структура дієслівної валентності» (1998) [58]), самостійних типів предикатів, зокрема предикатів якості, виражених предикативними прикметниками (праця І.А. Пасічник «Категорія валентності предикативних прикметників» (2006) [66]), предикатів стану в широкому представленні, що об'єднало предикати власне-стану, стану-відношення, якості, якості-відношення, кількості, кількості-відношення)

(дисертаційна праця Н.В. Кавери «Семантична типологія предикатів стану» (2008) [39]), окремих валентних класів дієслівних предикатів (дисертаційна праця О.В. Куц «Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами» (2003) [56]), а також першу типологію мінімальних семантико-синтаксичних одиниць — спочатку тільки суб'єктних, а згодом — усіх субстанційних синтаксем (праці О.Г. Межова «Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення» (2007) [60], «Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць» (2012) [61]) та семантико-синтаксичних залежностей у структурі складних і простих ускладнених речень (праця Т.Є. Масицької «Типологія семантико-синтаксичних реченневих залежностей» (2016) [59]).

На засадах семантичного та функційно-категорійного синтаксису І.Р. Вихованця постала фундаментальна й новаторська праця «Структура синтаксичних категорій» (2001) докторанта відділу М.В. Мірченка [63], у якій уперше виділено синтаксичні категорії для формально-синтаксичного, семантико-синтаксичного та комунікативного рівнів речення, визначено їхній графемний склад.

Виокремлення формально-синтаксичного і семантико-синтаксичного ярусів у синтаксичній структурі речення посприяло сформуванню нового аспекту граматичних досліджень, який названо аспектом між'ярусних співвідношень. У межах цього аспекту визначено кореляції всіх семантичних типів предикатів із різними типами присудків, головних членів односкладних речень та зв'язкових компонентів іменного і прислівникового складених присудків [33; 53; 20]. У взаємозв'язку формально-синтаксичної та семантико-синтаксичної структури вивчено односкладні та двоскладні речення української мови (новаторська теоретична праця Л.М. Коваль «Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові» (2015) [40] і дисертаційна праця О.В. Годз «Синтаксична структура прислівникових речень в українській літературній мові» (2013) [20]).

В академічній лінгвоукраїністиці 90-х рр. ХХ ст. сформувалася нова галузь синтаксичної науки — дериваційний синтаксис, концепцію якого цілісно зреалізовано в монографії «Деривація синтаксичних одиниць» (1991) К.Г. Городенської [24]. У ній визначено його центральне поняття — похідність синтаксичних одиниць, наголошено на специфіці семантичного і формального зв'язку базової синтаксичної одиниці (речення, рідше — словосполучення) і одиниць того самого або нижчого рангу. Зокрема, семантичну мотивацію диференційовано відповідно до розмежування в реченні власне-семантичної і семантико-синтаксичної структури, що спричинило врахування семантичного відношення між базовою та похідними від неї синтаксичними одиницями на рівні їхньої власне-семантичної і семантико-синтаксичної структури, перша з яких у них завжди спільна, а друга — здебільшого неідентична, зрідка — ідентична. З'ясовано також специфіку формального зв'язку базової і похідної від неї синтаксичної одиниці, суть якої полягає в тому, що формально-

синтаксична структура базової одиниці зазнає спрощення, на противагу афіксальному словотвору, де твірна основа здебільшого формально складніша. Саме на принципах, релевантних для семантичного та формального синтаксису, уперше встановлено відношення похідності між синтаксичними одиницями спільного рангу та між одиницями різних рангів, побудовано дериваційні парадигми складного речення, простого речення та словосполучення, що віддзеркалили складну систему дериваційних відношень між синтаксичними одиницями, зв'язок словотвору і синтаксису.

Чільне місце у граматичних дослідженнях посіли праці, присвячені вивченню нових явищ і динамічних процесів у вживанні синтаксичних одиниць у різних функційно-стильових сферах сучасної української літературної мови.

Новітні тенденції у використанні різних типів синтаксичних конструкцій в українських засобах масової комунікації простежено в монографії «Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти» І.Я. Завальнюк (2009) [38], у якій, спираючись на великий, самостійно зібраний матеріал, констатовано широку транспозицію, зокрема явища переходу до публіцистичного стилю синтаксичних одиниць, співвідносних донедавна лише з розмовним та художнім стилями, що засвідчує нову тенденцію до його орозмовлення.

Новаторське теоретичне та виразне навчально-внормувальне спрямування має перша в лінгвоукраїністиці праця, присвячена проблемам синкретизму синтаксичних утворень, — «Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській мові» (2014) Л.В. Шитик [73], у якій комплексно досліджено різноплощинні явища синхронної перехідності в синтаксичній системі української літературної мови, що сприятиме адекватному витлумаченню статусу складних синтаксичних конструкцій та зв'язків і відношень між їхніми предикативними частинами як у теорії складного речення, так і в практиці викладання синтаксису.

Етапною працею в комплексному дослідженні синтаксичної норми української літературної мови є монографія «Синтаксичні норми української літературної мови ХХ — початку ХХІ ст.» докторантки відділу С.В. Харченко [71], у якій уперше критично проаналізовано зміни прескриптивних синтаксичних норм під впливом передусім позамовних, а також внутрішньомовних чинників упродовж минулого сторіччя, простежено особливості кодифікації цих норм у граматиках і лексикографічних джерелах та визначено нові тенденції в розвитку синтаксичної будови української літературної мови в 90-х рр. ХХ — початку ХХІ ст.

Безсумнівний новаторський характер мало і дослідження М.О. Голіченко «Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах» (2018) [21], у якому вперше обґрунтовано самостійний статус вокативних односкладних речень та окреслено широкий спектр їхніх комунікативно-прагматичних функцій у тих сферах, що є для них типовими.

Порівняно недавно започатковано антропоцентричний напрям в українському синтаксисі, який успішно розробляє Н.Г. Горголюк [22; 23].

Основні аспекти досліджень словотвору

Визнання І.Р. Вихованцем провідної ролі синтаксису щодо морфології і словотвору в межах граматичної системи спричинило в академічній лінгвоукраїністиці 90-х рр. ХХ — початку ХХІ ст. формування нових засад словотвору на синтаксичній основі, відповідно до яких словотворчі суфікси і префікси потрактовано як формальні виразники семантичних функцій непередикатних і передикатних компонентів, з якими вони корелюють у базовому семантично елементарному реченні. Цей підхід до кваліфікації словотворчих морфем зумовлений виокремленням у синтаксичній науці семантичного синтаксису. Спираючись на виділені в семантично елементарному реченні передикатні й непередикатні (аргументні) компоненти та визначені їхні семантичні функції [14: 33—43], українські мовознавці вперше витлумачили суфіксальні та префіксальні деривати української мови як реалізовані у формально-синтаксичній структурі іменників, прикметників та дієслів передикатно-аргументні структури (семантично елементарні речення) та структури плану словосполучення, що містять непередикатний компонент і супровідний предикат, як наслідок згортання таких структур у реальне слово. Синтаксичний принцип функційного аналізу вперше застосовано до словотворчих морфем сучасної української літературної мови в монографії «Морфеміка української мови» (1987) О.К. Безпояско та К.Г. Городенської [2]. Поширення цього принципу на тлумачення різних словотвірних актів у межах іменників, прикметників та дієслів посприяло виокремленню їхніх словотвірних категорій на підставі семантичних функцій співвідносних компонентів базових передикатно-аргументних структур. Установлено особливості синтаксичного механізму формування словотвірних категорій іменника [25; 26; 27; 65], прикметника [29; 30] та дієслова [43; 44; 48; 49; 50], систематизовано ці категорії за типом базової синтаксичної одиниці та за характером того її компонента, який репрезентує словотворчий суфікс чи префікс у формально-синтаксичній структурі деривата. Диференціація таких дериватів за категорійним принципом уможливила виокремити в 90-х рр. ХХ ст. категорійний словотвір у межах категорійної граматики поряд із категорійним синтаксисом і категорійною морфологією [11: 181] та обґрунтувати його синтаксичну основу [28: 6—9].

Паралельно із цими новаторськими дослідженнями словотвору на синтаксичній основі в академічній лінгвоукраїністиці створено низку інших праць, зокрема фундаментальну узагальнювальну монографію на засадах формантоцентричного словотвору «Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові» С.О. Соколової (2003) [68], актуальні дослідження з віддієслівного іменникового словотвору Л.М. Колібаби «Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів» (2005) [42] та з поповнення лексичного складу

української мови новітніми запозиченнями В.М. Фурси «Семантико-граматичне словотвірне освоєння невідмінюваних імен» (2007) [70].

Розробляли також новий основоцентричний напрямок, у межах якого дериватологи узагальнили окремішні напрацювання зі словотворення різних частиномовних класів на засадах побудови типових словотвірних парадигм. Цей напрямок репрезентують дві праці докторантів відділу: «Словотвірна парадигматика іменника в українській мові» З.О. Валюх (2005) [4] та «Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові» О.П. Кушлик (2015) [57].

Новий імпульс до розгортання досліджень з українського словотвору дали позамовні і внутрішньомовні чинники: з одного боку, використання та утвердження української мови як державної мови в незалежній Україні, демократизація українського суспільства, що посприяло поверненню до активного вжитку питомих зразків творення слів, посиленню пуристичних тенденцій в українському словотворенні, відстоюванню його автохтонних рис, вилученню тих словотвірних зразків, що набули поширення під тиском російської мови, а з іншого — активізація процесів глобалізації, нав'язування універсальних словотвірних зразків (переважно англійської мови) творення нових слів, що нівелює самобутність словотворення української мови. Винятково важливого значення надано аналізу нових явищ і тенденцій у двох виявах словотворення — узусі та індивідуальних мовних практиках — на тлі словотвірної системи української літературної мови. Простежено вплив соціодинаміки на словотвірну норму, відзначено тенденцію до повернення українських словотвірних норм, констатовано конкурування варіантних словотвірних номінацій, відновлення національно маркованих словотвірних зразків творення слів, що слугують чинниками збереження її типових словотвірних рис, та блокування словотвірних зразків-кальок, окреслено вияви глобалізації в словотвірній нормі української мови початку ХХІ ст., зокрема надання переваги запозиченим ресурсам словотворення, постання складних іменників за словотвірною моделлю англійської мови та ін. [35; 36; 37].

Українські граматисти намагалися оперативно і фахово оцінювати новітні різновекторні процеси у словотворенні та випрацьовувати виважені рекомендації. Зокрема, чітко розмежовано ті процеси, що віддзеркалюють динаміку словотвірних норм, поповнення словотворчих ресурсів та розвиток словотвірної системи української літературної мови, і ті процеси, які спричинили докорінні зміни в українському словотворенні. Це посприяло правильному з'ясуванню складного і широкого комплексу теоретичних проблем сучасної української дериватології та формуванню теоретичних засад для новітнього академічного опису словотвірної системи сучасної української літературної мови — нової нормативної праці, у якій будуть об'єктивно представлені всі способи творення слів української літературної мови, виокремлені в межах них продуктивні і непродуктивні автохтонні словотвірні типи, що вможливить закріпити в

українській мовній практиці, передусім в освітянській, інформаційній, видавничій, справді національні зразки творення слів, вилучити позанормативні покручі, зумовлені чужомовними впливами, і, урешті-решт, забезпечити подальший розвиток українського словотвору на національній основі.

Основні здобутки прикладної граматики і сучасна українська мовна практика

Першою спробою використання здобутків української граматичної теорії були новітні описи морфологічної та синтаксичної систем української літературної мови — «ГраMATика української мови. Морфологія», автори: О.К. Безпояско, К.Г. Городенська, В.М. Русанівський [3] та «ГраMATика української мови. Синтаксис» І.Р. Вихованця [10], які побачили світ у видавництві «Либідь» 1993 р. Їх створено на виконання відповідального завдання, поставленого на засіданні вченої ради Інституту української мови як самостійної науково-дослідної установи в 1991 р. Воно передбачало підготувати за два роки (!!!) нові навчальні підручники з морфології та синтаксису для філологічних факультетів університетів, у яких було б щонайповніше використано поглиблений аналіз теоретичних питань граматики, залучено для ілюстрацій різностильовий матеріал української літературної мови, що орієнтував би студентську молодь на національні цінності та виховував патріотизм. Це завдання постало у зв'язку із соціальним запитом на підручники та посібники нового покоління після проголошення незалежної Української держави і зміни її суспільно-політичного устрою, ідеології та мовної політики, що об'єктивно вимагало широкого використання української мови в різних сферах суспільного, виробничого, наукового та культурного життя України.

Ці підручники відрізнялися від попередніх, за визначенням авторів, поглибленим аналізом теоретичних питань морфології та синтаксису, творчими підходами до розв'язання дискусійних питань граматики сучасної української літературної мови. Хоч вони і були призначені для навчальних потреб, але їхні автори вийшли за межі програмного навчання морфології та синтаксису української мови, бо подали виклад цих розділів граматики на нових ідеях та здобутках тодішньої теоретичної граматичної думки. Зокрема, в основу поділу слів на частини мови та систематизації їхніх морфологічних категорій уперше покладено базові наукові ідеї І.Р. Вихованця, апробовані в його монографіях «Прийменникова система української мови» (1980) [6] та «Частини мови в семантико-граматичному аспекті» (1988) [8], оскільки створена на їхній основі концепція частининомовних і нечастининомовних класів одиниць на тлі традиційної була послідовнішою.

Новий підручник «ГраMATика української мови. Синтаксис», за визначенням його автора, опертий на «ті теоретичні ідеї і положення, які найповніше відбивають сучасний стан синтаксичної науки і мають більшу пояснювальну силу» [10: 3]. У ньому застосовано певною мірою

функційний аналіз синтаксичних одиниць, оскільки він допомагає рельєфніше представити вершинний характер синтаксису в мовній системі [там само]. Цей аналіз оперто на теоретичні засади функційного синтаксису, викладені у фундаментальній праці «Нариси з функціонального синтаксису української мови» (1992) І.Р. Вихованця [9]. Тут, зокрема, уперше розмежовано і широко проаналізовано формально-синтаксичний, семантико-синтаксичний та комунікативний аспекти речення як основної синтаксичної одиниці-конструкції, визначено базові одиниці кожного рівня речення та їхні функції. Наголошено на фундаментальних поняттях синтаксису — синтаксичних зв'язках як основі для виділення членів речення та семантико-синтаксичних відношеннях як підґрунті для виокремлення синтаксем — мінімальних синтаксичних одиниць, запропоновано класифікацію предикатних, субстанційних та вторинних предикатних синтаксем.

За академічними новітніми описами морфології та синтаксису української літературної мови навчали студентів філологічних факультетів у 90-х рр. ХХ ст.

З початку ХХІ ст. помітно активізовано дослідження невідкладних практичних питань граматики, породжених насамперед процесами демократизації та глобалізації українського суспільства. У контексті надважливих проблем особливого значення надано проблемі реалізації граматичного стандарту в мовній практиці сьогодення, актуалізації відмінкових форм та морфологічних одиниць, що опинилися в пасивному словникові української мови, динаміці прескриптивних морфологічних і синтаксичних норм в різних її стильових сферах, передусім у професійній. Це спричинено тим, що граматичні норми, хай і не так динамічно, як інші норми української літературної мови, але змінювалися, розвивалися. Найпомітніші зміни зумовлені тенденцією до автохтонізації, що почала активно розгортатися в умовах незалежної України. Основними виявами цієї тенденції є намагання повернути питомі українські, історично сформовані граматичні норми замість накинених у радянську добу норм переважно російської мови, актуалізувати деякі граматичні форми та одиниці української мови, що безпідставно були витіснені.

Другою проблемою новітнього граматичного вжитку стала варіантність відмінкових закінчень іменників, однією з перших спроб дослідження якої в 90-х рр. ХХ ст. була дисертаційна праця аспірантки відділу В.О. Юносової, на основі якої підготовлено монографію «Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові» (2003) [74].

На розв'язання цих складних та суперечливих проблем української морфології випрацьовано новітні рекомендації щодо відмінювання іменників — загальних назв, абревіатур, прізвищ та особових імен, географічних власних назв слов'янського й іншомовного походження, уживання граматичних форм і синтаксичних конструкцій [13; 37; 46; 47], що сприяло збереженню в сучасній непростій мовній ситуації нор-

мативної граматичної основи, яка зазнала в попередні роки деструктивних змін.

Крім цього, граматисти активно досліджують дотримання в повсякденному вжитку найпоказовіших словозмінних форм іменників, займенників, числівників та дієслів, що репрезентують граматичний стандарт сучасної української літературної мови, передусім у мовній практиці професійної спільноти (освітян, працівників засобів масової комунікації — журналістів і редакторів, працівників офіційно-ділової сфери). Констатовано повернення до активного вжитку тих закінчень, що були і є в прескрипціях української літературної мови, але через зовнішні причини стали функційно обмеженими, опинилися на периферії мовного вжитку [45; 46; 47; 36]. Відзначено тяглість уживання багатьох із нині актуалізованих закінчень, зокрема закінчень другого знахідного, закінчень давального відмінка однини *-ovi, -evi (-eви)* іменників чоловічого, а також середнього роду другої відміни, професійно оцінено практичні вияви цих норм, простежено деструктивні зміни деяких морфологічних прескриптивних норм, з'ясовано причини неприйняття чи ігнорування певних закінчень, встановлено типові порушення [74; 45; 46; 47; 36; 37].

Винятково важливого значення в дослідженнях процесів унормування та кодифікування надано також морфологічному освоєнню новітніх запозичень, передусім адаптації їх до норм диференціації іменників за родами [70: 79—95] та до словозмінних норм, що зумовило виокремлення в морфологічній системі сучасної української мови парадигми іменників нульової відміни, яка об'єднала чотири типи повної нульової парадигми і два типи неповної нульової парадигми [70: 114—121; 16: 214—217].

Для внормування української мовної практики виняткове значення мали праці українських граматистів, які репрезентують новий напрямок в лінгвоукраїністиці — граматичну лексикографію. Її представляє вперше укладений «Грамматичний словник української мови. Сполучники» (2007) К.Г. Городенської [32], що є спробою лексикографічного впорядкування великого за обсягом і складного теоретичного матеріалу про граматичне вживання сполучників у сучасній українській мові. Цей формат удоступнив інформацію про правильне вживання сполучників в українській мові для широкого кола користувачів.

Помітну і важливу роль у граматичному внормуванні мовної практики відіграли студії, присвячені питанням дієслівного та прикметникового керування, тобто синтаксичній поєднуваності дієслів і прикметників із формами іменників, субстантивованих прикметників, дієприкметників, займенників. Укладено перший «Словник дієслівного керування» (автори: Л.М. Колібаба, В.М. Фурса, 2016 [51]), у якому не просто систематизовано нормативні вияви керування найуживаніших дієслів сучасної української літературної мови, а ще й повернено до активного вжитку органічні для неї відмінкові та прийменниково-відмінкові форми, залежні від дієслів, яких з ідеологічних причин не подавали у словниках

радянського періоду. Частково заповнено і лакуну прикметникового керування [18; 19].

Для практичного використання в мовній практиці сьогодення службових слів винятково важливе значення мають спостереження дослідників-граматистів (аспірантів) за новими явищами у творенні та використанні прийменників, сполучників і сполучних комплексів, що віддзеркалюють динаміку морфологічних та синтаксичних норм. Їх цілісно представлено в дисертаціях Г.С. Балабан «Динамічні процеси у прийменниковій системі сучасної української літературної мови» (2007) [1], М.М. Косаревої «Динамічні процеси в системі сполучників сучасної української мови» (2013) [52], Г.С. Весельської «Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ — початку ХХІ ст.» (2012) [5], О.В. Ковтун «Функціонально-семантична кореляція сполучників і сполучних комплексів у сучасній українській літературній мові» (2012) [41].

Розв'язання цього широкого і складного комплексу питань граматичної варіантності та розвитку граматичної норми в українській мові початку ХХІ ст. вкрай важливе, адже воно безпосередньо пов'язане з подальшим унормуванням мови на автохтонних засадах, із випрацюванням рекомендацій дотримання обов'язкових граматичних норм у сучасній українській мовній практиці.

Отже, упродовж 30 років в Інституті української мови НАН України розвиток граматичної теорії відбувався на засадах функційного (семантико-граматичного) підходу, який розробив І.Р. Вихованець. Його застосовано до поділу одиниць на частиномовні і нечастиномовні класи та до виокремлення морфологічних категорій повнозначних частин мови, що посприяло сформуванню теоретичного підґрунтя функційно-категорійної морфології.

Активний розвиток синтаксичної теорії засвідчують новаторські студії формально-граматичного, семантичного, функційного, категорійного, дериваційного та когнітивного синтаксису.

Дослідження українського словотвору ґрунтоване на ідеях семантичного і категорійного синтаксису та форманто- і основоцентричної дериватології. Оцінено новітні різновекторні процеси у словотворенні, одні з яких віддзеркалюють зміни у словотвірних нормах, поповнення словотворчих ресурсів, а інші — деструктивні зміни в українському словотворенні. Розв'язання цього складного комплексу проблем сучасної теоретичної і прикладної української дериватології посприяло підготуванню методологічного підґрунтя для створення новітнього нормативного академічного опису словотвірної системи сучасної української літературної мови.

Проблематику виконаних досліджень із прикладної граматики зумовили процеси глобалізації та демократизації українського суспільства, а також потреби сучасної мовної практики. Основну увагу сфокусовано на реалізації граматичних прескриптивних норм у мовній практиці сьогодення, динаміці морфологічних і синтаксичних норм у різних функційно-стильових сферах української літературної мови.

ЛІТЕРАТУРА

1. Балабан, Г.С. (2007). *Динамічні процеси у приєднанні до системи сучасної української літературної мови* (дис. канд. філол. наук: 10.02.01). Київ.
2. Безпояско, О.К., Городенська, К.Г. (1987). *Морфеміка української мови*. Київ.
3. Безпояско, О.К., Городенська, К.Г., Русанівський, В.М. (1993). *Грамматика української мови. Морфологія*. Київ.
4. Валюх, З.О. (2005). *Словотвірна парадигматика іменника в українській мові*. Київ — Полтава.
5. Весельська, Г.С. (2012). *Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ — початку ХХІ ст.* (дис. канд. філол. наук: 10.02.01). Київ.
6. Вихованець, І.Р. (1980). *Приєднанні до системи української мови*. Київ.
7. Вихованець, І.Р. (1987). *Система відмінків української мови*. Київ.
8. Вихованець, І.Р. (1988). *Частини мови в семантико-граматичному аспекті*. Київ.
9. Вихованець, І.Р. (1992). *Нариси з функціонального синтаксису української мови*. Київ.
10. Вихованець, І.Р. (1993). *Грамматика української мови. Синтаксис*. Київ.
11. Вихованець, І.Р. (1996). Принципи категорійної граматики української мови. *III Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство (26—29 серпня 1996 р.)*. С. 177—181. Харків.
12. Вихованець, І.Р. (2002). Морфологічні категорії? Словотвірні? Чи граматичні міжрівневі? *Актуальні проблеми українського словотвору*. С. 13—18. Івано-Франківськ.
13. Вихованець, І. (2012). *Розмовляймо українською: мовознавчі етюди*. Київ.
14. Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г., Русанівський, В.М. (1983). *Семантико-синтаксична структура речення*. Київ.
15. Вихованець, І., Городенська, К. (2004). *Теоретична морфологія української мови*. Київ.
16. Вихованець, І.Р., Городенська, К.Г., Загнітко, А.П., Соколова, С.О. (2017). *Грамматика сучасної української літературної мови. Морфологія*. Київ.
17. Габай, А.Ю. (2010). *Синтаксична прислівникова транспозиція в сучасній українській літературній мові*. Київ.
18. Габай, А.Ю. (2011). Теоретичні засади та принципи укладання «Словника граматичного керування прикметників». *Українська мова*, 3, 57—67.
19. Габай, А.Ю., Горголюк, Н.Г. (2013). Матеріали до «Словника граматичного керування прикметників». *Лексикографічний бюлетень*, 22, 95—104. Київ.
20. Годз, О.В. (2013). *Синтаксична структура прислівникових речень в українській літературній мові* (дис. канд. філол. наук: 10.02.01). Київ.
21. Голіченко, М.О. (2018). *Комунікативно-прагматичні функції вокативних речень в українському художньому та політичному дискурсах* (дис. канд. філол. наук: 10.02.01). Київ.
22. Горголюк, Н.Г. (2017). Антропоцентричний рельєф сучасного українського синтаксису. *Мова і культура*. Вип. 19. Том IV (184). С. 275—283.
23. Горголюк, Н. (2018). Категорія модальності в контексті антропоцентричної парадигми. *IX Міжнародний конгрес україністів. Мовознавство. Збірник наукових статей (До 100-річчя Національної академії наук України)*. С. 433—443. Київ.
24. Городенська, К.Г. (1991). *Деривація синтаксичних одиниць*. Київ.
25. Городенська, К.Г. (1994). Проблема виділення словотвірних категорій (на матеріалі іменника). *Мовознавство*, 6, 22—28.
26. Городенська, К. (1999). Акцентовані ознаки локативів. *Актуальні проблеми граматики: Наукові записки Кіровоградського держ. ун-ту імені Володимира Винниченка*. Відп. ред. В.В. Ожоган. Вип. 4. С. 116—119. Кіровоград.
27. Городенська, К. (1999). Словотвірні категорії іменника. *Neue Wege der slavistischen Wortbildungsforschung (Magdeburg, 9—11.10.1997)*. Hrsg. Renate Belentschikow. С. 153—162. Sonderdruck.
28. Городенська, К. (2000). Синтаксичні засади категорійного словотвору. *«Наукові записки» Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія: Філологія*. Вип. 2. С. 6—9. Вінниця.
29. Городенська, К. (2002). Прикметникова словотвірна категоризація супровідної предикатності. *Південний архів. Філологічні науки*. Вип. XIV. С. 206—208. Херсон.

30. Городенська, К. (2002). Синтаксичні засади словотвірних категорій граматичної ад'єктивації. *Актуальні проблеми українського словотвору*. С. 46—54. Івано-Франківськ.
31. Городенська, К. (2003). Проблема статусу та обсягу категорії стану дієслова *Гуманітарний вісник Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Григорія Сковороди*. С. 10—16. Переяслав-Хмельницький.
32. Городенська, К. (2007). *Граматичний словник української мови: Сполучники*. Херсон.
33. Городенська, К.Г. (2010). Кореляції синтаксичних категорій предикатності і предикативності в українській мові. *Проблеми сучасної функційно-категорійної граматики. Збірник наукових праць на пошану чл.-кор. НАН України Івана Романовича Вихованця*. С. 89—105. Донецьк.
34. Городенська, К.Г. (2010). *Сполучники української мови*. Київ.
35. Городенська, К.Г. (2013). Нові явища та процеси в українському словотворенні: динаміка чи деструкція словотвірних норм? *Українська мова*, 2, 3—12. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2013_2_3 (дата звернення 09.06.2021).
36. Городенська, К.Г. (2017). Граматичний стандарт української літературної мови і сучасна практика. *Граматичні студії*. Вип. 3. С. 17—21. Вінниця.
37. Городенська, К. (2019). *Українське слово у вимірах сьогодення*. Вид. друге. Київ.
38. Завальнюк, І.Я. (2009). *Синтаксичні одиниці в мові української преси початку ХХІ ст.: функціональний і прагмалінгвістичний аспекти*. Вінниця.
39. Кавера, Н.В. (2008). *Семантична типологія предикатів стану* (дис. канд. філол. наук: 10.02.01). Київ.
40. Коваль, Л.М. (2015). *Семантико-синтаксична основа головного компонента односкладних речень в українській мові*. Вінниця.
41. Ковтун, О.В. (2012). *Функціонально-семантична кореляція сполучників і сполучних комплексів у сучасній українській літературній мові* (дис. канд. філол. наук: 10.02.01). Київ.
42. Колібаба, Л. (2005). *Асиметрія словотвірних співвідношень багатозначних дієслів та іменникових девербативів*. Київ.
43. Колібаба, Л.М. (2010). Структурно-семантична характеристика дієслівної словотвірної категорії темпоральності. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Серія Філологія*. Вип. 12. С. 60—65. Вінниця.
44. Колібаба, Л.М. (2011). Структурно-семантичні типи базових синтаксичних конструкцій дієслів словотвірної категорії стану. *Лінгвістичні студії*, 22, 173—177. Донецьк. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2011_22_36 (дата звернення 10.06.2021).
45. Колібаба, Л. (2013). Новітні тенденції у функціонально-стильовому вживанні другого знахідного відмінка іменників в українській літературній мові початку ХХІ сторіччя. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови*. Вип. 10. С. 145—149. Київ. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2013_10_38 (дата звернення 10.06.2021).
46. Колібаба, Л.М. (2014). Варіантність відмінкових закінчень іменників на тлі морфологічних норм української літературної мови кінця ХХ — початку ХХІ сторіч. *Українська мова*, 1, 86—96. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2014_1_10 (дата звернення 10.06.2021).
47. Колібаба, Л.М. (2018). Морфологічні форми іменників у контексті теорії мовної норми. *Українська мова*, 2, 50—66. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2018_2_6 (дата звернення 10.06.2021).
48. Колібаба, Л.М., Фурса, В.М. (2005). Синтаксичні засади виокремлення синтаксичних категорій дієслова. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. Вип. 2. С. 298—305. Херсон.
49. Колібаба, Л.М., Фурса, В.М. (2007). Засоби категоризації словотвірних значень дієслів у сучасній українській мові. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Лінгвістика»*. Вип. 5. С. 250—258. Херсон.
50. Колібаба, Л.М., Фурса, В.М. (2010). Синтаксична природа словотвірних категорій дієслів сучасної української мови. *Проблеми сучасної функційно-категорійної грама-*

- тики. *Збірник наукових праць на пошану чл.-кор. НАН України Івана Романовича Вихованця*. С. 253—271. Донецьк.
51. Колібаба, Л.М., Фурса, В.М. (2016). *Словник дієслівного керування*. Київ.
 52. Косарева, М.М. (2013). *Динамічні процеси в системі сполучників сучасної української мови* (дис. канд. філол. наук: 10.02.01). Київ.
 53. Косенко, К.О. (2010). *Предикатна основа та семантико-граматична диференціація дієслівних зв'язок в українській мові* (дис. канд. філол. наук: 10.02.01). Київ.
 54. Костусяк, Н.М. (2002). *Категорія ступенів порівняння прикметників і прислівників*. Луцьк.
 55. Костусяк, Н.М. (2012). *Структура міжрівневих категорій сучасної української мови*. Луцьк.
 56. Куц О.В. (2003). *Семантико-синтаксична структура речень з чотиривалентними предикатами* (дис. канд. філол. наук: 10.02.01). Київ.
 57. Кушлик, О.П. (2015). *Словотвірна парадигматика похідних дієслів в українській мові*. Дрогобич.
 58. Масицька, Т.Є. (1998). *Грамматична структура дієслівної валентності*. Луцьк.
 59. Масицька, Т.Є. (2016). *Типологія семантико-синтаксичних реченневих залежностей*. Луцьк.
 60. Межов, О.Г. (2007). *Суб'єктні синтаксеми у структурі простого речення*. Луцьк.
 61. Межов, О.Г. (2012). *Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць*. Луцьк.
 62. Мельник, І.А. (2015). *Транспозиційна граматики українського дієслова*. Луцьк.
 63. Мірченко, М.В. (2001). *Структура синтаксичних категорій*. Луцьк.
 64. Ожоган, В.М. (1997). *Займенникові слова у граматичній структурі сучасної української мови*. Київ.
 65. Олексенко, В.П. (2005). *Словотвірні категорії іменника*. Херсон.
 66. Пасічник, І.А. (2006). *Категорія валентності предикативних прикметників*. Луцьк.
 67. Скаб, М.С. (2002). *Грамматика апеляції в українській мові*. Чернівці.
 68. Соколова, С.О. (2003). *Префіксальний словотвір дієслів у сучасній українській мові*. Київ.
 69. *Сучасна українська літературна мова. Морфологія*. (1969). Київ.
 70. Фурса, В.М. (2005). *Семантико-граматичне та словотвірне освоєння невідмінюваних імен*. Київ.
 71. Харченко, С.В. (2017). *Синтаксичні норми української літературної мови ХХ — початку ХХІ ст.* Київ.
 72. Христіанінова, Р.О. (2012). *Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові*. Київ.
 73. Шитик, Л.В. (2014). *Синхронна перехідність синтаксичних одиниць в українській мові*. Черкаси.
 74. Юносова, В.О. (2003). *Варіантність відмінкових закінчень іменників у сучасній українській літературній мові*. Київ.

REFERENCES

1. Balaban, H.S. (2007). *Dynamichni protsesy u pryimennykovii systemi suchasnoi ukrains'koi literaturnoi movy* [Dissertation summary for the Candidate of Philological Sciences degree, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine] (in Ukrainian).
2. Bezpoiasko, O.K., Horodens'ka, K.H. (1987). *Morfemika ukrains'koi movy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
3. Bezpoiasko, O.K., Horodens'ka, K.H., Rusanivs'kyi, V.M. (Eds.). (1993). *Hramatyka ukrains'koi movy. Morfolohiia*. Kyiv: Lybid' (in Ukrainian).
4. Valiukh, Z.O. (2005). *Slovotvirna paradyhmatyka imennyka v ukrains'kii movi*. Kyiv — Poltava: ASMI (in Ukrainian).
5. Vesel's'ka, H.S. (2012). *Novi iavyshcha u funktsionuvanni suriadnykh spoluchnykiv v ukrains'kii movi kintsia XX — pochatku XXI st.* [Dissertation summary for the Candidate of Philological Sciences degree, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine] (in Ukrainian).

6. Vykhovanets', I.R. (1980). *Pryimennykova systema ukraïns'koï movy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
7. Vykhovanets', I.R. (1987). *Systema vidminkiv ukraïns'koï movy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
8. Vykhovanets', I.R. (1988). *Chastyny movy v semantyko-hramatychnomu aspekti*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
9. Vykhovanets', I.R. (1992). *Narysy z funktsional'noho syntaksysu ukraïns'koï movy*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
10. Vykhovanets', I.R. (1993). *Hramatyka ukraïns'koï movy. Syntaksys*. Kyiv: Lybid' (in Ukrainian).
11. Vykhovanets', I.R. (1996). Pryntsyipy katehoriinoï hramatyky ukraïns'koï movy. In *III Mizhnarodnyi konhres ukraïnistiv. Movoznavstvo* (26—29 serpnia 1996) (pp. 177—181). Kharkiv (in Ukrainian).
12. Vykhovanets', I.R. (2002). Morfolohichni katehoriï? Slovtvirni? Chy hramatychni mizhrivnevi? In V.V. Hreshchuk (Ed.). *Aktual'ni problemy ukraïns'koho slovtvoru* (pp. 13—18). Ivano-Frankivsk (in Ukrainian).
13. Vykhovanets', I. (2012). *Rozmovliaimo ukraïns'koiu: Movoznavchi etyudy*. Kyiv: Pul'sary (in Ukrainian).
14. Vykhovanets', I.R., Horodens'ka, K.H., Rusaniv'skyi, V.M. (1983). *Semantyko-Syntaksychna struktura rechennia*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
15. Vykhovanets', I., Horodens'ka, K. (2004). *Teoretychna morfolohiia ukraïns'koï movy*. Kyiv: Pul'sary (in Ukrainian).
16. Vykhovanets', I.R., Horodens'ka, K.H., Zahnitko, A.P., Sokolova, S.O. (Eds.). (2017). *Hramatyka suchasnoï ukraïns'koï literaturnoï movy. Morfolohiia*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
17. Habai, A.Iu. (2010). *Syntaksychna pryslivnykova transpozyciia v suchasniï ukraïns'kii literaturnii movi*. Kyiv: Vydavnychi dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
18. Habai, A.Iu. (2011). Teoretychni zasady ta pryntsyipy ukладання "Slovnyka hramatychnoho keruvannia prykmetnykiv". *Ukraïns'ka Mova*, 3, 57—67 (in Ukrainian).
19. Habai, A.Iu., Horholiuk, N.H. (2013). Materialy do "Slovnyka hramatychnoho keruvannia prykmetnykiv". *Leksykohrafichnyi Biuletyn*, 22, 95—104 (in Ukrainian).
20. Hodz, O.V. (2013). *Syntaksychna struktura pryslivnykovykh rechen' v ukraïns'kii literaturnii movi* [Dissertation summary for the Candidate of Philological Sciences degree, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine] (in Ukrainian).
21. Holichenko, M.O. (2018). *Komunikatyvno-prahmatychni funktsii vokatyvnykh rechen' v ukraïns'komu khudozhn'omu ta politychnomu dyskursakh* [Dissertation summary for the Candidate of Philological Sciences degree, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine] (in Ukrainian).
22. Horholiuk, N.H. (2017). Antropotsentrychnyi rel'ief suchasnoho ukraïns'koho syntaksysu. *Mova i Kul'tura*, 19(4), 275—283 (in Ukrainian).
23. Horholiuk, N. (2018). Katehoriia modalnosti v konteksti antropotsentrychnoï paradyhmy. In S. Pyrozhkov, A. Zahorodnii, H. Skrypnyk (Eds.). *IX Mizhnarodnyi konhres ukraïnistiv. Movoznavstvo. Zbirnyk naukovykh statei (Do 100-richchia Natsionalnoï akademii nauk Ukraïny)* (pp. 433—443). Kyiv (in Ukrainian).
24. Horodens'ka, K.H. (1991). *Deryvatsiia syntaksychnykh odynyt's'*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
25. Horodens'ka, K.H. (1994). Problema vydilennia slovtvirnykh katehoriï (Na materialy imennyka). *Movoznavstvo*, 6, 22—28 (in Ukrainian).
26. Horodens'ka, K. (1999). Aktsentovani oznaky lokatyviv. *Aktual'ni problemy Hramatyky: Naukovi Zapysky Kirovohrads'koho derzhavnogo pedahohichnoho Universytetu Imeni Volodymyra Vynnychenka*, 4, 116—119 (in Ukrainian).
27. Horodens'ka, K. (1999). Slovtvirni katehoriï imennyka. In R. Belentschikow (Ed.). *Neue Wege der slavistischen Wortbildungsforschung* (2nd ed.) (pp. 153—162). Sonderdruck: Peter Lang GmbH, Internationaler Verlag der Wissenschaften (in German).
28. Horodens'ka, K. (2000). Syntaksychni zasady katehoriinoho slovtvoru. "Naukovi zapysky" Vinnyts'koho derzhavnogo pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubyn's'koho. *Seriia: Filolohiia*, 2, 6—9 (in Ukrainian).

29. Horodens'ka, K. (2002). Prykmetnykova slovotvirna katehoryzatsiia suprovidnoï predykatnosti. *Pivdennyi Arkhiv. Filolohichni nauky*, 14, 206—208 (in Ukrainian).
30. Horodens'ka, K. (2002). Syntaksychni zasady slovotvirnykh katehoriï hramatychnoï ad'ektyvatsiï. In V.V. Hreshchuk (Ed.). *Aktual'ni problemy ukraïns'koho slovotvoru* (pp. 46—54). Ivano-Frankivsk: Plai (in Ukrainian).
31. Horodens'ka, K. (2003). Problema statusu ta obsiahu katehoriï stanu diïeslova. In V.P. Kocur (Ed.). *Humanitarnyi visnyk Pereiaslav-Khmelnyts'koho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Hryhoriia Skovorody* (pp. 10—16). Pereiaslav-Khmelnytskyi (in Ukrainian).
32. Horodens'ka, K. (2007). Hramatychnyi slovnyk ukraïns'koï movy: Spoluchnyky. Kherson: Vydavnytstvo KhDU (in Ukrainian).
33. Horodens'ka, K.H. (2010). Koreliatsiï syntaksychnykh katehoriï predykatnosti i predykatyvnosti v ukraïns'kii movi. In A.A. Zahnitko (Ed.). *Problemy suchasnoï funktsiino-katehoriinoï hramatyky* (pp. 89—105). Donetsk: Noulidzh (in Ukrainian).
34. Horodens'ka, K.H. (2010). Spoluchnyky ukraïns'koï movy. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
35. Horodens'ka, K.H. (2013). Novi iavyshcha ta protsesy v ukraïns'komu slovotvorenni: Dynamika chy destrukttsiia slovotvirnykh norm? *Ukraïns'ka Mova*, 2, 3—12. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2013_2_3 (in Ukrainian).
36. Horodens'ka, K.H. (2017). Hramatychnyi standart ukraïns'koï literaturnoï movy i suchasna praktyka. *Hramatychni Studii*, 3, 17—21 (in Ukrainian).
37. Horodens'ka, K. (2019). *Ukraïns'ke slovo u vymirakh s'ohodennia* (2nd ed.). Kyiv: KMM (in Ukrainian).
38. Zaval'niuk, I.Ia. (2009). *Syntaksychni odynytsi v movi ukraïns'koï presy pochatku XXI st.: Funktsional'nyi i prahmalinhvistychnyi aspekty*. Vinnytsia: Nova knyha (in Ukrainian).
39. Kavera, N.V. (2008). *Semantychna typolohiia predykativ stanu* [Dissertation summary for the Candidate of Philological Sciences degree, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine] (in Ukrainian).
40. Koval, L.M. (2015). *Semantyko-syntaksychna osnova holovnoho komponenta odnoskladnykh rechen' v ukraïns'kii movi*. Vinnytsia: “TOV Nilan-LTD” (in Ukrainian).
41. Kovtun, O.V. (2012). *Funktsional'no-Semantychna koreliatsiia spoluchnykiv i spoluchnykh kompleksiv u suchasniï ukraïns'kii literaturnii movi* [Dissertation summary for the Candidate of Philological Sciences degree, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine] (in Ukrainian).
42. Kolibaba, L. (2005). *Asymetriia slovotvirnykh spivvidnoshen bahatoznachnykh diïesliv ta imenykovykh deverbatyviv*. Kyiv: Instytut ukraïns'koï movy NAN Ukraïny (in Ukrainian).
43. Kolibaba, L.M. (2010). Strukturno-semantychna kharakterystyka diïeslivnoï slovotvirnoï katehoriï temporal'nosti. *Naukovi Zapysky Vinnytskoho Derzhavnoho Pedahohichnoho Universytetu Imeni Mykhaila Kotsiubyns'koho. Seriia "Filolohiia"*, 12, 60—65 (in Ukrainian).
44. Kolibaba, L.M. (2011). Strukturno-Semantychni typy bazovykh syntaksychnykh konstrukttsii diïesliv slovotvirnoï katehoriï stanu. *Linhvistychni Studii*, 22, 173—177. http://nbuv.gov.ua/UJRN/lingst_2011_22_36 (in Ukrainian).
45. Kolibaba, L. (2013). Novitni tendentsiï u funktsional'no-styl'ovomu vzhvyanni druhoho znakhidnoho vidminka imennykiv v ukraïns'kii literaturnii movi pochatku XXI storichchia. *Naukovyi Chasopys Natsional'noho Pedahohichnoho Universytetu Imeni M.P. Drahomanova. Problemy Hramatyky i Leksykologii Ukraïns'koï Movy*, 10, 145—149. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2013_10_38 (in Ukrainian).
46. Kolibaba, L.M. (2014). Variantnist' vidminkovykh zakinchen' imennykiv na tli morfolohichnykh norm ukraïns'koï literaturnoï movy kintsia XX — pochatku XXI storich. *Ukraïns'ka Mova*, 1, 86—96. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2014_1_10 (in Ukrainian).
47. Kolibaba, L.M. (2018). Morfolohichni formy imennykiv u konteksti teoriiï movnoï normy. *Ukraïns'ka Mova*, 2, 50—66. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ukrm_2018_2_6 (in Ukrainian).
48. Kolibaba, L.M., Fursa, V.M. (2005). Syntaksychni zasady vyokremлення syntaksychnykh katehoriï diïeslova. *Naukovyi visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Seriia "Linhvistyka"*, 2, 298—305 (in Ukrainian).

49. Kolibaba, L.M., Fursa, V.M. (2007). Zasoby katehoryzatsii slovotvirnykh znachen' diiesliv u suchasnoi ukrains'kii movi. *Naukovyi Visnyk Kherson's'koho Derzhavnoho Universytetu. Seriya "Linhvistyka"*, 5, 250—258 (in Ukrainian).
50. Kolibaba, L.M., Fursa V.M. (2010). Syntaksychna pryroda slovotvirnykh katehorii diiesliv suchasnoi ukrains'koi movy. In A.A. Zahnitko (Ed.). *Problemy suchasnoi funktsiino-katehoriinoi hramatyky* (pp. 253—271). Donetsk: Noulidzh (in Ukrainian).
51. Kolibaba, L.M., Fursa, V.M. (2016). *Slovnnyk diieslivnoho keruvannia*. Kyiv: Lybid' (in Ukrainian).
52. Kosarieva, M.M. (2013). *Dynamichni protsesy v systemi spoluchnykiv suchasnoi ukrains'koi movy* [Dissertation summary for the Candidate of Philological Sciences degree, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine] (in Ukrainian).
53. Kosenko, K.O. (2010). *Predykatsna osnova ta semantyko-hramatychna dyferentsiatsiia diieslivnykh zv'iazok v ukrains'kii movi* [Dissertation summary for the Candidate of Philological Sciences degree, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine] (in Ukrainian).
54. Kostusiak, N.M. (2002). *Katehoriia stupeniv porivniannia prykmetnykiv i pryslivnykiv*. Lutsk: Vezha (in Ukrainian).
55. Kostusiak, N.M. (2012). *Struktura mizhrivnyvykh katehorii suchasnoi ukrains'koi movy*. Lutsk: Volyns'kyi natsional'nyi universytet imeni Lesi Ukraïny (in Ukrainian).
56. Kuts', O.V. (2003). *Semantyko-Syntaksychna struktura rechen' z chotyryvalentnymy predykatsamy* [Dissertation summary for the Candidate of Philological Sciences degree, Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine] (in Ukrainian).
57. Kushlyk, O.P. (2015). *Slovotvirna paradyhmatyka pokhidnykh diiesliv v ukrains'kii movi*. Drohobych: Kolo (in Ukrainian).
58. Masyts'ka, T.Ie. (1998). *Hramatychna struktura diieslivnoi valentnosti*. Lutsk: Volyns'kyi natsional'nyi universytet imeni Lesi Ukraïny (in Ukrainian).
59. Masyts'ka, T.Ie. (2016). *Typolohiia semantyko-syntaksychnykh rechennivnykh zalezhnosti*. Lutsk: PVD "Tverdnyia" (in Ukrainian).
60. Mezhov, O.H. (2007). *Sub'iektni syntaksemy u strukturi prostoho rechennia*. Lutsk: Vezha (in Ukrainian).
61. Mezhov, O.H. (2012). *Typolohiia minimal'nykh semantyko-syntaksychnykh odynyts'*. Lutsk: Volyns'kyi natsional'nyi universytet imeni Lesi Ukraïny (in Ukrainian).
62. Mel'nyk, I.A. (2015). *Transpozysiiina hramatyka ukrains'koho diieslova*. Lutsk: Nadstyr'ia (in Ukrainian).
63. Mirchenko, M.V. (2001). *Struktura syntaksychnykh katehorii*. Lutsk: Vezha (in Ukrainian).
64. Ozhohan, V.M. (1997). *Zaimennykovi slova u hramatychnii strukturi suchasnoi ukrains'koi movy*. Kyiv: Instytut ukrains'koi movy NAN Ukraïny (in Ukrainian).
65. Oleksenko, V.P. (2005). *Slovotvirni katehoriï imennyka*. Kherson: Ailant (in Ukrainian).
66. Pasichnyk, I.A. (2006). *Katehoriia valentnosti predykativnykh prykmetnykiv*. Lutsk: Vezha (in Ukrainian).
67. Skab, M.S. (2002). *Hramatyka apeliatsii v ukrains'kii movi*. Chernivtsi: Misto (in Ukrainian).
68. Sokolova, S.O. (2003). *Prefiksals'nyi slovotvir diiesliv u suchasnoi ukrains'kii movi*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
69. Bilodid, I.K. (Ed.). (1969). *Suchasna ukrains'ka literaturna mova. Morfolohiia*. Kyiv: Naukova dumka (in Ukrainian).
70. Fursa, V.M. (2005). *Semantyko-Hramatychna ta slovotvirne osvoïennia nevidminiuvanykh imen*. Kyiv: Instytut ukrains'koi movy NAN Ukraïny (in Ukrainian).
71. Kharchenko, S.V. (2017). *Syntaksychni normy ukrains'koi literaturnoi movy XX — pochatku XXI st.* Kyiv: Milenium (in Ukrainian).
72. Khrystianinova, R.O. (2012). *Skladnopidriadni rechennia v suchasnoi ukrains'kii literaturnii movi*. Kyiv: Vydavnychiy dim Dmytra Buraho (in Ukrainian).
73. Shytyk, L.V. (2014). *Synkhronna perekhidnist' syntaksychnykh odynyts' v ukrains'kii movi*. Cherkasy: Chabanenko, Iu.A. (in Ukrainian).
74. Iunosova, V.O. (2003). *Variantnist' vidminkovykh zakinchen' imennykiv u suchasnoi ukrains'kii literaturnii movi*. Kyiv: Znannia (in Ukrainian).

Статтю отримано 14.06.2021

Kateryna Horodens'ka, Doctor of Sciences in Philology, Professor,
Head of the Department of Grammar and Scientific Terminology,
Institute of the Ukrainian Language of the National Academy of Sciences of Ukraine
4 Hrushevs'kyi St., Kyiv 01001, Ukraine
E-mail: ukr.grammar@meta.ua
<https://orcid.org/0000-0003-2638-9037>

ACHIEVEMENTS OF THE ACADEMIC GRAMMAR SCHOOL

This study aims at investigating the development of grammatical theory at the Institute of the Ukrainian Language for the last 30 years. The paper summarizes achievements in grammar theory from applying the functional, i.e., semantic and grammatical, approach developed by I.R. Vykhovanets' to differentiating units into word and nonword classes and distinguishing morphological categories of major word classes. This facilitated the establishment of the theoretical basis of functional and categorial morphology.

The author analyses studies in formal grammatical, semantic, functional, categorial, derivational, and anthropocentric syntax that attest to the multidimensional growth of a syntactic theory and main aspects of the Ukrainian word formation on the basis of semantic and categorial syntax and a formant- and stem-based derivatology. Some of the latest multi-pronged processes in word formation reflect dynamics of word formation rules, the replenishment of word formation resources, and the development of the word formation system of Standard Ukrainian. The solving of a complex set of theoretical issues in the modern Ukrainian word-formation introduced the methodological foundations for the recent normative description of the word-formation system of Standard Ukrainian.

The article addresses issues in studies on applied grammar determined by the process of globalization and democratization of the Ukrainian society and the needs of Modern Ukrainian language practice to be met. Particular importance is attached to the grammatical prescriptive norms in the professional use, the actualization of case forms appearing in the passive vocabulary, and the dynamics of morphological and syntactic norms in various functional and stylistic dimensions of Standard Ukrainian.

Keywords: *functional grammar, functional morphology, functional syntax, categorial grammar, categorial syntax, categorial word formation, classification of parts of speech, morphological categories.*